

Живојин СТАНОЈЧИЋ

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

О ДВА МОРФОСИНТАКСИЧКА ОБЛИКА ПОРЕЂЕЊА У РЕЧЕНИЦИ*

Изражено на нивоу семантичких односа, синтаксичка јединица (зависне реченице) у граматици позната као појам (и термин) *поредбена реченица*, може се одредити и као јединица *експлицитне слике*, оне слике, дакле која се добија путем аналогije. Ст. Улман је, схематски, за такву конструкцију прихватио предложену формулу „А је као Б”.¹ У нашој граматици, за први подтип – поредбене реченице за једнакост (сличност), као школски пример, даје се онај с везничким изразом који почиње елементом *као* (+*да*, *и*то и др.): „Гледао нас је *као да нас први пут види*.” И, наравно, на синтагматском нивоу: „Певала је *као славуј*”, при чему се подразумева да синтагма *као славуј* имплицира поредбене реченице (а) *као/да је/ славуј* и (б) *као/и*то *пева/ славуј*. Несумњиво је да и језичка ознака ове аналошке слике и сама њена садржина, тј. мисаони феномен поређења, спадају у уобичајено језичко изражавање за које, када је реч о метафори (као и синегдохи и метонимији), А. Белић каже да се садржи „у природи језика и из ње” потиче као засновано управо на принципу утврђивања једнакости

* Овај текст објављен је под насловом *Из језика „Сеоба” Милоша Црњанског* (3), у часопису Наш језик, н. с., XXXIII, 3–4 Београд, 1999. и касније као поглавље књиге – под насловом „Реченичне јединице ранга ‘А је као Б’”. Овде дати наслов текста прилагођен је захтевима предавања и прецизира главни предмет предавања.

¹ V.: St. Ullmann, *Language and Style*, Oxford, 1966, 179–180, где он прихвата поставку П. Елијара, (Paul Eluard) да је разлика између појмова “simile” и “metaphore” essentially one between explicit and implicit imagery, or, as Paul Eluard once put it, between “image by analogy” (A is like B) and “image by identification” (A is B).

(или сличности) једног појма с неким другим појмом, било у целини, било у некој од особина које се садрже у том другом појму.²

Наиме, такве реченице представљају уобичајену комуникацијску основу, ни по чему упадљиву у свакодневном изражавању, па, природно, ни у језику уметничке прозе или поезије. Ипак, у свакој конкретной анализи полазићу од те основе да бих истакао граматичко-семантичку јединицу која се јавља као несумњиво *стилски маркирана* у језичком стварању. Наравно, она се као таква јавља у микроконтексту језичког израза писца који је предмет овог лингвистичког истраживања, у језику изабраних сегмената прозе романа Сеобе. Уз то, наведени тип реченице је *граматичка структура*, тј. формална синтаксичка јединица, у чијој надређеној реченици (тј. у њеном предикату) може стајати по значењу неограничен број глагола.

Отуда, да би се дошло до јасно изведене схеме, какву подразумевају и експлицитна и имплицитна метафора, поредбена реченица мора бити ограничена и значењски. Посматраћу реченицу у којој је она подређена (субординирана) управним реченицама, са глаголима који имају *типично значење аперцепције*. То су, наиме, глаголи који по себи имају значење *увида у односе* појмова и да би остали у сфери свог основног значења, захтевају детерминативе, било у облику именске речи, било у облику зависне клаузе. Ти глаголи су, дакле, врло стварни појединачни индикатори *општег значења поређења* и због тога су *егзактни модел анализе* коју наше језичко осећање врши у сваком појединачном случају, и стално.

Посматрано са фундаментално-теоријског гледишта, избор сваког од глагола из дате категорије може бити арбитражан. Природно, ова арбитражност је условљена и обимом студије.

У *Речнику* Матице српске (IV, 1971 и VI, 1976) изабрао сам два таква глагола: (1) *осећати* (са глаголском именицом *осећај/осећање*) и (2) *чинити се* и анализирао их у контексту језика романа *Сеобе* М. Црњанског.

- (1) Глагол *осећати* (са супстантивним деривативима *осећај/осећање*) РМС значењски дефинише овако: (а) „примати, схватати на одређен начин; имати одређену општу представу, утисак о коме или чему”. За то значење даје пример: *Свакога од себе је осећао већим* и (б) „утисак, дојам, наслућивање илуструјући значење примером: *Бдео (је) са осећајем да је уз капију прислоњено тело онесвешћене жене*.

Језичко осећање писаца чији су примери наведени у зависној синтаксичкој јединици, како видимо, изабрало је могућност да она буде изражена

² А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју* I, Београд, 1958, 16. – исп. Белићеве примере које за то даје: *Он је камен*. – *Он је ватра*. – *Она је /као/ стрела*. – *Он је /као/ стена* и др., дајући их и као (Улманове) експлицитне (са елементом *као*) и као имплицитне слике (без елемента *као*).

у форми која је обележена одсуством поредбене морфеме *као*. У првом примеру допуна глаголу *осећати* налази се у облику инструментала (с тим што то имплицира и могућност употребе номинатива, како то све стандардне граматике констатују³). У другом примеру допуна девербативу *осећај* налази се у облику зависне реченице, такође обележене одсуством поредбене морфеме *као*.

У језику *Сеоба* налазимо примере:

- (а) Исакович је осећао *као да* му је пукла жуч, или срце, или желудац (162) и
- (б) Оно што је Вука Исаковича толико избеумило био је тај грозни осећај *да је* то *дошло* изненада, *да је* она *умрла* без икакве везе с њим, *да је* *нестала* некуда, *да је* више никада *неће видети* (162).

Подразумева се да је у реченици (а) језичко осећање пишчево могло допустити и одсуство поредбене везничке морфеме (*као*), дакле и зависну реченицу која не би била поредбена него декларативна:

*Исакович је осећао {као} *да му је пукла жуч*,

као и да је његово језичко осећање у реченици (б) могло допустити и присуство везничке морфеме *као*, дакле реченицу:

*Оно што је Вука Исаковича толико избеумило био је тај грозни осећај {као} *да је* то *дошло* изненада, {као} *да је* она *умрла* без икакве везе с њим.

Семантика глагола *осећати* (и његовог именичког дериватива *осећај*), а она је у томе што њоме донимира аперцептивност, допушта и једно и друго решење, и то без обзира на формалну синтаксу исказа. У формалној синтакси, то су две структурно различите допунске јединице: (а) везнички израз *као да* формална је ознака поређења, (б) везник *да* формална је ознака објекатске реченице (декларативне) која, како знамо, износи предмет који њен управни глагол (дериватив) садржи. У семантици, небитна је разлика између чињеница *да се нешто само уочава и да посматрач то нешто осећа као слично*.

- (2) Глагол *чинити се* Речник МС дефинише овако: „имати изглед, изгледати, причиња(ва)ти се” и даје примере у којима тај глагол као управни (било синтагматски, било реченички) допуњује

- (а) синтагматски – именски део у облику номинатива, с примером:

Големо Сињско поље, на жарком љетњем сунцу, *чинило се* још *веће*,

³ Свакога од себе је осећао већим : *Свакога од себе је осећао као да је већи

при чему се подразумева могућност и допуне у свим другим облицима које наводе нормативне граматике (нпр. у облику инструментала, акузатива с предлогом *за* и др.);

(б) реченички – поредбена реченица с везником *као*, с примером:

Увијек се прошлост чини као неки сјајни рај,

при чему се подразумева, како то свака дескриптивно-нормативна граматика констатује, да је јединица која почиње везником *као* било синтагматског типа (што је случај са овом датом у *Речнику* МС), било реченичног типа (каква би могла бити горе дата реченица, али у форми: * Увијек се прошлост чини као да је неки сјајни рај).⁴

У језику *Сеоба* налазимо примере:

(а) допуне синтагматског карактера:

Река, са ниског моста, чинила се много шира, зеленкастожута, пуна песка (166)

– без везничке морфеме *као*, при чему граматичка литература и овде наводи и друге падежне облике у функцији допуне (инструментал, као + номинатив) и

(б) допуне карактера поредбене реченице:

Чинило му се као да та вест долази са неког другог света (162). – {чинило му се као да} *Оно где су били, оно где су прошли као да више није постојало* (163).

Природно, у примеру последње реченице налазимо елипсу која имплицира глагол *чинити се*. Наиме, у пуном облику надређене реченице које претходе реченици означеној везничким изразом *као да* морају гласити: **оно /где су били/, оно / где су прошли/ чинило се као да више није постојало*.

На основи која је описана, основи општег стандарда (забележеног у РМС), и основи целине језика прозе М. Црњанског, у којем су, наравно, уобичајене реченице и са другим глаголима који имплицирају аперцепцију, а из ње поређење, рецимо, у реченицама као што је:

Киша је лила као из кабла {= *као / да лије/ из кабла*}

у језику *Сеоба*, што је у домену Елијар–Улманове једначине: „А је као Б”, у том истом контексту долазимо до дискурса:

⁴ Природно, и с везничком конструкцијом *као да*, и с конструкцијом *као што*, какве се наводе, на пример, у великој граматици М. Стевановића: *Остали смо исто тако вредни и корисни радници као што су нам и стари били* (*Савремени српскохрватски језик I*, Београд, 1986, 885–886).

Киша је и то вече падала.

Све је било као и при његовом поласку. Магловити врбаци испараваху се, облаци се спуштаху све наниже. *Земља је била тамна влага, невидљива и кишовита.* (172)

Дати дискурс је у категорији Елијар–Улманове поредбене структуре: „А је као Б”, тј. слике добијене идентификацијом.⁵ И у дискурсном микроконтексту, у којем се налази стандардна поредбена конструкција *Све је било као и при његовом поласку* – појављује се права метафора: *Земља је била тамна влага, невидљива и кишовита* – дакле⁶, она из сфере имплицитног поређења. Због идентификовања двају појмова који могу бити доведени у везу на најоригиналнији начин, јасно је да тек она представља праву и, рекао бих, типичну *стилску јединицу*. Идентификовање појма „земља” с појмом „тамна, невидљива и кишовита влага”, целине првог појма са целином другог, реализовањем схеме „А је као Б”, заиста је оригинално. Посебно зато што, у најопштијем аспекту односа језичког знака према његовој садржини, саговорнику (читаоцу), на првом нивоу перцепције, поставља питање о *истинитости језичког исказа*. Тек на другом, дубинском нивоу перцепције, на *аперцептивном* нивоу, *читалац* – *зависно од своје залихе знања* (језика, стила, стилске епохе и др.) – постаје свестан да је *изостављање* поредбеног везника *као* у овоме случају заправо језичко средство ремећења уобичајене, свакодневне експлицитне метафоре, простог поређења по некој од особина појмова који се пореде. Ко и то да је, заправо, она – непосредна, имплицитна метафора идентификационе природе. А она је у домену *уметничке* функције датог исказа, која подразумева надградњу *комуникативне* функције. Дати исказ је, дакле, и информација али и уметникова „истина”, схватљива читаоцу с дубљом језичком културом, оном која влада са више језичких слојева и који те слојеве препознаје у пишевом дискурсу.

Имајући у виду термине најмодернијих приступа оваквој језичкој материји, овде је несумњиво реч о одређивању које проф. М. Ивић назива *денотативним карактеризовањем*, када анализира реченицу типа „X је Y”.⁷ Такође, несумњиво је да констатација М. Ивић о већој семантичкој сложености „прототипске јединке”, која је главни члан субјекатског конституента „онда кад се денотативно значење предикатске именице Y удружује с конотативним, него у случајевима кад се не удружује”⁸, апсолутно одговара традиционалном дефинисању сложености уметничког

⁵ St. Ullmann, *Language and Style*, Oxford, 1966, 179–180.

⁶ **Земља је била* {као, као да је} *тамна влага, невидљива и кишовита.*

⁷ В.: М. Ивић, О „denotativnom” и „konotativnom” карактеризовању, *О zelenom konju – novi lingvistički ogledi*, Beograd, 1995, 237–253.

⁸ О. с., 240.

израза. Још бих додао да је та сложеност, међутим, у равни аперцепције. Наиме, дати језички израз, па и овај који смо конкретно анализирали, није подједнаке сложености за *писца* (који га је створио) и за *читаоца* (који га тумачи). Управо тек уколико је општи (језички и културни) ниво читаочев близу пишчевог, утолико ће се мање осећати дата сложеност, а сам исказ ће се и лингвистички моћи окарактерисати као истинит. Уколико није истинит, пишчев језички исказ биће и сложенији и – мање истинит.

ИЗВОРИ ГРАЂЕ

М. Црњански, *Сеобе*, Београд, 1996.

Речник српскохрватскога књижевног језика, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.

ЛИТЕРАТУРА

М. Ivić, *O zelenom konju – novi lingvistički ogledi*, Beograd, 1995.

А. Белић, О значају језичког осећања за вршење синхроничке језичке анализе, Изабрана дела, тринаести том, *О различитим питањима савременог језика*, Београд, 2000.

Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамматика српског језика*, Београд, 1997.

М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд, 1986.

St. Ullmann, *Language and Style*, Oxford, 1966.